

III. Naschrift

door

R. LIEVENS

Misschien mag ik erg in het kort nog mijn mening zeggen over de vriendelijke maar kordate repliek van Dr. F. L. Zwaan en over de substantiële ruggesteun en het kompromisvoorstel van Mevr. Dr. S. F. Witstein.

Aangezien Zwaan het met mijn A (de herkomst van het motto) eens is en hij mijn C (de hemelvaart van de tweede trits uit de laatste regel) zonder bewijsvoering verwerpt, kan ik me in mijn verweer beperken tot B (dat handelt over vers 10), en meer bepaald tot de twee argumenten, die volgens Witstein „uiterst vigent” blijven, nl. het archaïsme *steen* en het oncalvinistische lichaam = kerker.

1. Wat de parallelplaatsen van lichaam = kerker betreft heb ik veel te ver naar de oorsprong toe gezocht. Nu blijkt uit het opstel van Witstein dat H. na de dood van Suzanne met een vernieuwde belangstelling Petrarca is gaan lezen, die eenzelfde lot had ondergaan, is voor mij de zaak rond. Zoals het bijwoord *korts* in v. 12 het vreemde *Cortsen* te voorschijn riep, zo kon H., zoekend naar een ekwivalent voor *del terreno Carcere*¹, er gewoon niet aan weerstaan de lijn van *stenen* (jammeren) uit v. 5 verder door te trekken naar *steen* = kerker. Dat deze betekenis toen wellicht licht-verouderd of zuidelijk getint was zal hem wel geen bezwaar zijn geweest; want we mogen het archaïsch karakter zeker niet overdrijven, wanneer we bedenken dat Breero het woord nog kon gebruiken voor zijn lachend schouwburgpubliek.

2. Zeer ernstig vind ik Zwaans bewaar dat de gedachte aan het lichaam als kerker een zoon van de reformatie niet zou passen. Witstein steunt dit en spreekt zelfs van christelijke orthodoxie. Ik ben daarom eens gaan lezen in Calvijns *Institutio religionis christianae* (1559) – bron en grondslag van de calvinistische geloofsleer – en in zijn *Psychopannychia* (1534, gedrukt 1542)². In de twee

1. Zie boven het opstel van Witstein. Het lichaam als kerker der ziel komt ook voor in sonnet 38 en 84; vergelijk ook voor een analoge beeldspraak sonnet 19 en 45.

2. Ik gebruik het *Corpus Reformatorum* (Brunsvigae), resp. volumen 30 (1864) en 33 (1866).

werken is invloed van Plato duidelijk aantoonbaar³. Ik citeer hier enkele relevante passages en wijs erop dat b) en d), net als H.'s gedicht, verbonden zijn met het *cupio dissolvi*:

a) donec in carcere corporis nostri habitabimus (CR 30, 450, § 20)

b) Si migratio e mundo est in vitam ingressus, quid aliud mundus quam sepulcrum?... Si liberari a corpore, est asseri in solidam libertatem, quid aliud est corpus quam carcer?... Deflet quidem sortem suam Paulus (Rom. 7,24 = quis me liberabit de corpore mortis hujus?)⁴, quod voto suo diutius corporis vinculis alligatus teneatur, et suspirat ardenti redemptionis desiderio; nihilominus, ut Dei imperio pareat, paratum se ad utrumque profitebatur (Phil. 1,23 = desiderium habens dissolvi) (CR 30, 526, § 4)

c) Quamdiu certe habitamus in hoc carcere luteo (= lemen), speramus quae non videmus (CR 33, 213)

d) Si corpus animae est carcer, si terrena habitatio, compedes sunt: quid anima soluta hoc carcere, exuta his vinculis? nonne sibi redditur, et quasi se colligit?⁵ (ook hier volgt wat verder in dezelfde paragraaf het citaat uit Phil. 1,23: desiderat apostolus dissolvi) (CR 33, 196)

Ik geloof dat we hier heel dicht cirkelen rond H.'s tiende versregel. Nemen we b.v. de volgende uitspraak: „electi Dei, qui ex hac vita ad Deum suum transierunt” (CR 33, 189). Wanneer we daarin het werkwoord door een substantief vervangen (transitus) en de substantieven door ekwivalenten uit de bovengenoemde citaten, dan komen we precies tot wat H. bedoelt: transitus ex carcere ad vitam.

Uit dit alles blijkt wel overduidelijk dat Calvijn niet altijd het lichaam waardeerde als een tempel van de H. Geest. Alles hangt af van het standpunt. Sub specie aeternitatis deprecieert hij het als een ergastulum (tuchthuis; CR 30, 135 § 2, 136 § 2 en 729 § 1; 33, 195) of met een opstapeling van adjektieven als een instabile, vitiosum, corruptibile, caducum, emarcidum, putre tabernaculum (CR 30, 527). Indien Zwaan in de heiden Plato niet gelooft, dat hij dan tenminste Calvijns gezag aanvaarde.

3. Zie b.v. Martin Schulze, *Meditatio futurae vitae. Ihr Begriff und ihre herrschende Stellung im System Calvins. Ein Beitrag zum Verständnis von dessen Institutio*. Leipzig, 1901, p. 76.

4. Volgens Zwaan (B, f) „een dwaze, heidense exegese” van deze bijbeltekst.

5. Deze passage vertoont veel gelijkenis met Platoons Phaidon 67 c-d.

3. Is het thans nog nodig, na Petrarca's *del terreno carcere* en na de aanhalingen uit Calvijn, nog in te gaan op Zwaans *van* = identiteitsnabepaling? Ik geloof het niet. Ik moet me hier nog alleen verdedigen tegen het adjektief *ingenieuze* (*interpretatie*) van professor A. L. Sötemann in NTg. 66, 251. *Zwaan* verbreekt de voor de hand liggende korrelatie tussen *van* en *te* (bij *door-gangh*), *Zwaan* maakt een kronkel; ik laat me gewoon meedrijven met de stroom van de traditie.

Dit zijn vele bladzijden over één vers, het weze dan nog zo „klassiek”. Maar ze hebben zeker vrucht afgeworpen en ik durf zelfs hopen dat we nu een *consensus omnium* kunnen bereiken.